

دژهای تنکابن کهن

دکتر عباس پناهی

عضو هیات علمی دانشگاه گیلان

3-08-1612:44:46 È

انتشارات نوین پویا

۱۲۰۰۰۰ ریال: 978-600-7743-31-7	:	شابک
۳۱۴۰۹۶۱	:	شماره کتابشناسی ملی
دژهای تنکابن گهن/عباس پناهی : ویراستار مریم شادمحمدی.	:	عنوان / نام پدیدآور
چاپکسر: نوین پویا، ۱۳۹۴.	:	مشتقات نشر
۱۸۴ ص.: مصور (بخشی رنگی): ۱۴/۵/۲۱/۵/۵ س.م.	:	مشخصات ظاهری
کتابنامه.	:	یادداشت
نمایه.	:	یادداشت
تنکابن -- آثار تاریخی	:	موضوع
تنکابن -- قلعه‌ها	:	موضوع
۲۲۷۶/۹۵۵	:	رده بندی دیویی
۱۳۹۴ ۹۷۷/۲۰۷۹۵	:	رده بندی کنگره
پناهی، عباس، ۱۳۵۴ -	:	سرشناسه
ف	:	وضعیت فهرست نویسی

8-08-1612:44:46 E

دژهای تنکابن گهن
ناشر: انتشارات نوین پویا

نویسنده: دکتر عباس پناهی

ویراستار: دکتر مریم شاد محمدی

تایپ و صفحه‌آرایی: زبانسرای پویا تنکابن

چاپ: آدینه

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۵

تیراژ: ۱۰۰۰/رقعی

شابک: ۷-۳۱-۷۷۴۳-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۱۲۰۰۰۰ ریال

مرکز پخش: تهران- انتشارات نوین پویا ۱۲۴۹۵۶۶۹۵-۱۳۱۸-۰۹۱۲۳۸۰

تنکابن- سه راه خرم‌آباد- روبروی بانک ملی- مرکز خرید- فاز ۲ شرقی - انتشارات نوین

پویا (زبانسرای پویا ۱۱۵۴۲۳۶۵۱۱-۰۱۱۵۴۲۲۱۲۳۱-۰۱۱۵۴۲۲۱۲۳۱)

فروش در کلیه‌ی کتابفروشیها معتبر سراسر ایران

فهرست عناوین

۱۹ پیش گفت

۱۹ جغرافیای طبیعی تنگابن

۲۰ ۲. اوضاع طبیعی

۲۱ ۳. آب و هوا

۲۳ ۵. باده‌ها

۲۴ ۶. بارش

۲۵ ۷. رودها

۲۵ ۸. نمک ابر

۲۶ ۹. کاظم رود

۲۶ ۱۰. ازارود

۲۶ ۱۱. شیروود

۲۶ ۱۲. خالکروود

۲۶ ۱۳. سارود

۲۷ ۱۴. رودخانه چشمه کیله (مَر)

۲۹ ۱۵. دریای مازندران

۳۰ ۱۶. پوشش گیاهی

۳۱ ۱۷. راهها و مراکز ارتباطی

۳۵ پیش دوم

۳۵ جغرافیای تاریخی تنگابن

۳۵ فصل اول

۳۵ نگاهی به جغرافیای تاریخی مازندران و گیلان

۳۶ ۱. مازندران (طبرستان) و حدود آن

۳۹ ۲. گیلان و دیلمان و حدود آن

۴. تنکابن ۵۰

فصل دوم ۵۷

طایفه‌ها و تیره‌های معروف تنکابن ۵۷

۱- گیل و دیلم ۵۷

۲- رایف بومی تنکابن ۵۸

۳- خاندان خلعتبری ۶۴

بخش دوم ۶۹

قلعه‌های تنکابن ۶۹

۲. فقدان بناهای تاریخی و حال آن ۷۰

۳. استحکامات دژ و عمارت‌های آن در برابر دشمنان ۷۲

۴. سلاح‌های دفاعی دژها ۷۵

۵. سلاح‌های تیراندازی و تیررس ۷۸

۶. علل تسلیم شدن دژ نشینان ۸۱

۷. دژها در عصر فدائیان اسماعیلی ۸۳

۸. حاکمان دژها ۸۵

۹. فرجام قلعه‌نشینان ۸۷

فصل دوم ۸۹

مارکوه ۸۹

۱- موقعیت جغرافیایی مارکوه ۸۹

۱-۱. گرجستان (گرجیان) ۹۰

۱-۳. ویژگی‌های طبیعی قلعه مارکوه و آثار باقی مانده آن ۹۶

۱-۴. جزییات معماری قلعه مارکوه ۹۸

فصل سوم ۱۰۱

سخت‌سر ۱۰۱

۲. سخت‌سر (رامسر) ۱۰۲

- ۱-۲. دژ قلعه بند ۱۰۳
- ۲-۲. دژ ایلیمیلی ۱۰۴
۳. جواهرده (جورده) javaherdeh ۱۰۴
- ۳-۱. دژ کوه پایین مازوسر ۱۰۵
۴. جَنده رودبار (جَنت رودبار) ۱۰۶
- ۴-۱. روستای چاک (chak) ۱۰۷
- ۴-۲. دژ حاک ۱۰۷
- ۴-۳. رگال کند ۱۰۸
- ۴-۴. ایریکی (Eziki) ۱۰۸
- ۴-۵. دژ ایزیکی ۱۰۹
- ۴-۵. قَلايه ۱۰۹
- ۴-۶. گَرسِمه سَر (گَرِما سَر) (Garesmane sar) ۱۱۰
- ۴-۶-۱. دژ گرزمان سَر ۱۱۱
- ۴-۶-۲. دژ اریخی در گرزمان سَر ۱۱۱
- ۵-۱. آثار برجای مانده از دژ گرزمان سَر ۱۱۱
- هصل چهارم ۱۱۵
- قلعه‌های سه هزار و دو هزار ۱۱۵
۱. سه هزار (Sehhezar) ۱۱۵
- ۱-۱. مران (Maran) ۱۱۸
- ۱-۱-۱. دژ مران ۱۱۹
- ۱-۲. دژ سی هزار ۱۲۰
۲. دو هزار (Do-hezar) ۱۲۱
- ۲-۱. دژ اِکر (Ekar) ۱۲۳
- ۲-۲. دژ کلیشم ۱۲۵
- هصل پنجم ۱۲۷

- قلعه‌های جلگه‌ای و مناطق پست ساحلی ۱۲۷
۱. دهستان بلده یا قلعه گردن ۱۲۷
- ۱-۱. دژ تُنکا ۱۲۷
- ۱-۲. آثار برجای مانده از دژ تنکا ۱۳۱
۲. دژ اشگرک یا دژ خندان ۱۳۵
۳. سیاررز (siyaverez) ۱۳۶
- ۱-۳. دژ پرن ۱۳۷
۴. بهکله (Behalel) ۱۳۷
- ۱-۴. دژ بهکله ۱۳۷
۵. دژ مازوئین ۱۳۸
۶. گلستان ۱۳۸
- ۱-۶. کشکو (Kashko) ۱۳۹
- ۱-۱-۶. دژ سَفَه کونی کشکو ۱۴۰
۷. لَزَرَبُن (Lazarbon) ۱۴۰
- ۱-۸. دژ لزر بن (Lazarbon) ۱۴۱
۹. دهستان نشتا (Nashta) ۱۴۱
- ۱-۹. دژ رودپشت ۱۴۲
- ۲-۹. دژ معلم کوه ۱۴۳
- ۳-۹. دژ قدیمی کُرزل ۱۴۴
- ۴-۹. سیا قلعه ۱۴۴
- ۱-۵-۹. دژ ماریچ ۱۴۵
- ۲-۵-۹. طبله کوتی ۱۴۵
- ۶-۹. دژ هَمَش پور ۱۴۵
۱۰. لَنگا ۱۴۶
- ۱-۱۰. دژ پلنگ ۱۴۷

۱۴۸	 ۱۰-۲. دژ ورگام چال
۱۴۹	 منابع و مآخذ:
۱۷۵	 نمایه

8-08-1612:44:46 È

www.ketab.ir

کهن‌ترین نامی که از منطقه تنکابن در مآخذ تاریخی دیده می‌شود «دیلیم خاصه» می‌باشد. مولف گمنام حدود العالم پهنه‌ای که بین سُرخانی باستانی تا نمک آبرود واقع شده بود، به این نام می‌خواند. اهمیت این پهنه را باید از ورای فراوانی دژهایی که در این منطقه وجود داشت، مورد بررسی و بازبینی قرار داد. در پهنه تنکابن بیش از یکصد دژ وجود داشت. این دژهای کهن نشان‌دهنده رونق اقتصادی و اهمیت تنکابن باستانی در تاریخ بوده است. همچنین تسلط نخله‌های فکری و اجتماعی نیز نشانه رونق فکری و اجتماعی این سامان بوده است. از این رو در کنار رونق اقتصادی و فکری و اجتماعی، رقابت سیاسی نیز برای تسلط بر این منطقه زرخیز امری بدیهی بود در نتیجه صاحبان اندیشه‌ها و نخله‌ها، مردم مناطق مختلف و حتی امیران کوچک برای حفظ نفوذ و سرانجام دژهای کوچک و بزرگی برای خود می‌سازده تا آن‌ها را با دژهای بزرگ‌تر حفظ کنند.

رابینو که در سال‌های نخست سده بیستم میلادی از منطقه تنکابن عبور می‌کند، این ناحیه را قدیمی‌ترین ناحیه مازنیان می‌شمرد و حدود این منطقه را از شمال به دریای مازندران، از غرب به سُرخانی، از جنوب به سلسله جبال البرز و بلوکات قزوین یعنی رودبار و غالتاز و از شرق به ناحیه کلارستاق می‌نویسد.

در غرب رویان (چالوس امروزی) و شرق رانکوه ناحیه‌ای بزرگ وجود دارد که در منابع تاریخی به نام منطقه «تنکابن» معروف است. متأسفانه نام تنکابن بر این شهر موجب شد که منطقه وسیع تنکابن تحت شعاع شهر تنکابن- (شهرسوار)- قرار گیرد. این منطقه که مرز شرقی آن رودخانه نمکاوه رود (نمک آبرود) و حدود غربی آن رودخانه سُرخانی (سامان رود) است،

عموماً به همین نام توسط مورخان و سیاحان ضبط و ثبت شده است. در حالی که امروزه به دو شهرستان جداگانه به نام تنکابن و رامسر شناخته می‌شود.

مؤلف حدود العالم در کتاب خود از منطقه‌ای به نام «دیلیم خاصه» نام می‌برد. این منطقه با توجه به مطالبی که آورده شده است، در حال حاضر شهرستان تنکابن و رامسر و در گذشته‌ای نه چندان دور تنکابن بزرگ بوده است.

مناطق که مؤلف گمنام حدود العالم از آن‌ها نام می‌برد، امروزه از بخشهای تنکابن و رامسر می‌باشد. محمد معصوم شیرازی مؤلف کتاب طرائق الحقایق در عصر قاجار از مناطق نام می‌برد که وسعت تنکابن در عصر قاجار را ترسیم می‌کند.

یکی از عواملی که باعث شده منطقه تنکابن در منابع تاریخی گمنام بماند، نبودن شهری بود که جنبه مرکزیت داشته باشد، زیرا تنکابن به صورت مجموع بلوکات و قصبه‌ها اداره می‌شد. با روی کار آمدن خاندان خلعتبری و از زمانی که خرم‌آباد به عنوان مرکز مدیرانی خاندان مذکور قرار گرفت، در سیاحت‌نامه‌ها و منابع جغرافیایی از این شهر با عنوان خرم‌آباد نام برده می‌شود. البته یکی از مهمترین دلایل عدم شناختن شهر و نهادهای شهری در این پهنه شیوه زندگی اجتماعی مردم این دیار می‌باشد، زیرا اغلب مردم این سامان بخشی از سال را در بیلاق و بخش دیگری را در مناطق جلگه‌ای به سر می‌بردند، بنابراین شیوه اجتماعی زندگی بر اساس فرهنگ و معیشت روستائی تداوم یافت.

با توجه به مطالب فوق، مشخص می‌شود که پهنه تنکابن به عنوان ناحیه بینابینی گیلان و مازندران در تاریخ از اهمیت فراوانی برخوردار بود.

متأسفانه منابع مورد تحقیق، چه از نظر نوشتاری و یا آثار بازمانده از قلعه‌ها آگاهی‌های اندکی درباره سیر رویدادها و تاریخ قلعه‌ها و همچنین قدمت آنها ارائه می‌کنند. بنابراین در این پژوهش سعی فراوان شد تا اطلاعات جامعی در حد توان محقق درباره‌ی قلعه‌های منطقه جمع‌آوری شود.

در تدوین و روش تحقیق این مجموعه نگارنده نخست با مطالعه مآخذ تاریخ و سپس منابع جغرافیائی داده‌های کهن تاریخی مربوط به قلعه‌ها را جمع‌آوری، سپس با توجه به مطالعات میدانی و مراجعه به محل جغرافیائی قلعه‌هایی که در مکان‌های یاد شده قرار داشت، مطالب مورد نظر را کامل نمود.

از نظر سازماندهی و ساختار پژوهشی اثر حاضر در سه بخش تقسیم‌بندی شده است که شرح آن چنین است.

در بخش نخست تحقیق، جغرافیای طبیعی تنکابن که شامل حدود منطقه، آب و هوا، بادهای بارش، رودها، دریای مازندران، پوشش گیاهی، راهها و مراکز ارتباطی، با تاکید بر نقش آنها، روشها مورد پژوهش واقع شد. بی‌گمان جغرافیای طبیعی تنکابن عامل مهم در شکل‌گیری تحولات انسانی و اجتماعی و اقتصادی پهنه تنکابن است، زیرا عامل جغرافیایی سبب شد تا این منطقه نسبت به سایر مناطق مرکز ایران از ویژگی خاصی برخوردار باشد.

بخش دوم پژوهش درباره جغرافیای تاریخی و انسانی تنکابن اختصاص یافته است. در فصل اول بخش دوم ابتدا جغرافیای تاریخی مازندران، گیلان و سپس جغرافیای تاریخ تنکابن و وجه تسمیه آن مورد بررسی قرار گرفت.

مآخذ تاریخی و جغرافیایی ایران و نویسندگان تا عصر قاجار به اتفاق بر این عقیده‌اند که تنکابن همواره جزئی از گیلان و دیلمان بوده است؛ بنابراین جغرافیای گیلان و دیلمان و سپس مازندران نیز مورد بررسی قرار گرفت، زیرا به جهت این که تنکابن همواره بین این دو ایالت قرار داشته، و نقش تاثیر گذار در تحولات سیاسی و تاریخی این دو ایالت داشت.

در فصل دوم، بخش دوم، طوایف و تیره‌های پهنه تنکابن مورد پژوهش قرار گرفت. به نظر می‌رسد آماردها قدیمی‌ترین مردم منطقه تنکابن باشند که پس از مهاجرت اجباری آنها به سمنان، اقوام گیل و دیلم جایگزین آنها شدند. کهن‌ترین اقوام به می تنکابن در بخشهای کوهستانی زندگی می‌کردند بنابراین منشأ این نژادگی بیشتر ساکنان این جلگه ریشه در کوهستان دارد. منشأ نخستین به عنوان آخرین خاندان حکومتگر منطقه تنکابن مورد بررسی قرار گرفتند.

در بخش سوم، قلعه‌های پهنه تنکابن از اس پژوهش قرار گرفت که اصلی‌ترین موضوع تحقیق نگارنده است. در فصل اول این بخش، دژ مارکوه به عنوان تنها دژی که آثاری از آن بر جای مانده به طور مفصل مورد بررسی قرار گرفت.

در فصل دوم این بخش دژهای منطقه کوهستانی جنت رودبار بررسی شد. در این منطقه آثاری از دژها برجا نمانده است. از دژهای جنت رودبار تنها تپه‌هایی از آن باقی مانده که یادگاری از ایام باشکوه گذشته است. در میان دژهای جنت رودبار دژ گِرمَمان سر از همه مشهورتر است و منابع تاریخ محلی نیز اشاره هائی نیز به آن دارند. این دژ در روزگار فداییان اسماعیلی مورد استفاده فداییان بود و از مسیر آن فداییان با دژهای لَمَسَر و الموت ارتباط برقرار می‌کردند.

در فصل سوم قلعه‌های منطقه سه هزار و دو هزار و در فصل پنجم، قلعه‌های بخش جلگه‌ای و مناطق پست ساحلی تنکابن مورد تحقیق قرار گرفت. ساکنان بخش جلگه‌ای به جهت اهمیت کشاورزی و باغداری، خاک تپه‌ها ئی که دژها در آن واقع شده بودند را برای کشاورزی به کار گرفتند. بنابراین در چند دهه اخیر جز نام دژها اثری از آنها باقی نمانده است.

در پایان از همه عزیزانی که در تکمیل این تحقیق به بنده یاری رساندند، سپاسگزارم. آقای مهدی بهمنی در شناسایی دقیق راه شاه عباسی قلعه گردن (بلده) و محل واقعی دژ تنکا کمک زیادی نمودند و همچنین از اسامائیه‌ای محقق گرانقدر آقای ابوالحسن واعظی سود بردم.

همسرم خانم دکتر مایم شاه‌محمدی ویرایش این پژوهش را برعهده داشتند، از کمک‌های ایشان سپاسگزارم. در پایان از آقای مهندس عماد بیگلر که حرفه‌پیشی و به این پژوهش را به انجام رسانده، و همچنین آقای اصغر عسکرزاده مدیر محترم نشر راغزین پویا که انتشار کتاب حاضر را بر عهده گرفتند، تشکر می‌نمایم.

دکتر عباس پناهی

بهار ۱۳۹۵